

„Waß ich auf erd am liebsten hab, daz ligt nun laider in dem grab”

Trauer und Gedächtnis. Zwei österreichische Frauentagebücher des konfessionellen Zeitalters (1597–1611, 1647–1653). Hg. von Martin Scheutz – Harald Tersch. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 2003. (Fontes Rerum Austriacarum: Österreichische Geschichtsquellen, Abt. 1. Scriptores; 14.) 285 oldal

Az 1990-es évtizedben német nyelvterületen az új kutatási irány, a nemek története térnyerésével, a női sorsok forrásszintű kutatásával párhuzamosan, azzal szervesen összekapcsolódva megújult a kora újkori „ego dokumentumok”, különösen életutak bemutatására, rekonstruálására alkalmas naplók, visszaemlékezések, emlékiratok, születési és más biográfiai adatokat tartalmazó kalendáriumok vizsgálata. Ha csak a szomszédos Ausztriára tekintünk, e kutatási irányok összefonódása egyértelműen megsokszorozta az eredményeket. Az egyik részről talán elég, ha az „ego dokumentumok” és az életút-írás lehetőségeinek újabb módszertani, forrásproblematikai konferenciájára (és kötetére),¹ illetve a témakör későközépkori, kora újkori összefoglalására gondolunk.² A másik irányból, a kora újkori „nőtörténet” oldaláról a 17. századi bécsi udvar prozopo-

gráfiai mélységű társadalomtörténeti adatgyűjtésével párhuzamosan elkészült, női sorsokat érintő, női szerepeket bemutató tanulmányokra (udvarhölgyek, az udvari arisztokrácia legfelsőbb körei) szeretnénk csak utalni.³ Ez utóbbi kutatások egyik meghatározó személyisége, Beatrix Bastl a kora újkori osztrák főnemesi, nemesi házaselet témakörét szisztematikusan feldolgozó esettanulmányokat követően elkészítette a téma számunkra is mintaadó, kitűnően használható összefoglalását.⁴ Ugyanakkor ezek az eredmények nem a kutatások egyfajta lezárásához, hanem a további forráskutatások, -feltárások folytatásához vezettek. E sorba tartozik Martin Scheutz és Harald Tersch itt ismertető példás forrásközlése, miképpen e kutatási irány révén láttak napvilágot Theresia Harrach Bécsről, a mindennapi bécsi életről megjelent feljegyzései.⁵ A forrásfeltárás és adatbázis-építés jelenleg is folytatódik a Bécsi Egyetem/Universitát

³ A számos irodalomból: Bastl, Beatrix – Heiss, Gernot: *Hofdamen und Höflinge zur Zeit Kaisers Leopolds I. Zur Geschichte eines vergessenen Berufstandes*. In: *Život na dvořech barokni slechty (1600–1750)*. Ed. by Václav Bůžek, České Budějovice, 1996. (Opera Histocica; 5.) 187–265.; Keller, Katrin: *Das Frauenzimmer. Zur integrativen Wirkung des Wiener Hofes am Beispiel der Hofstaaten von Kaiserinnen und Erzherzoginnen zwischen 1611 und 1657*. In: *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismus paradigmas*. Hg. von Petr Mat'a – Thomas Winkelbauer. Stuttgart, 2006. 131–157.

⁴ Bastl, Beatrix: *Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit*. Wien – Köln – Weimar, 2000.

⁵ Pils, Susanne Claudine: *Schreiben über Stadt. Das Wien der Johanna Theresia Harrach 1639–1716*. Wien, 2002. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte; 36.)

¹ *Vom Lebenslauf zur Biographie. Geschichte, Quellen und Probleme der historischen Biographik und Autobiographik*. Referate der Tagung „Vom Lebenslauf zur Biographie” am 26. Oktober 1997 in Horn. Hg. von Thomas Winkelbauer. Horn – Waidhofen a. d. Thaya, 2000. (Schriftenreihe des Waldviertler Heimatbundes; 40.)

² Tersch, Harald: *Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650)*. Eine Darstellung in Einzelbeiträgen. Wien, 1998.

Wien, az Institut für Österreichische Geschichtsforschung keretei között.

A nagyon alapos családtörténeti és szövegkritikai bevezetővel, lábjegyzetekkel publikált forrás „*Gerasches Gedächtnisbuch*”-ként régóta ismert és idézett a korszakkal vagy a családtörténettel foglalkozók között. A Felső-Ausztriai Tartományi Levéltár (Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz) kéziratgyűjteményében található, 1597–1653 közötti, napló jellegű feljegyzéseket, recepteket, költeményeket, halálozásokról szóló és más családi, utazással kapcsolatos és történeti feljegyzéseket tartalmazó, a schlüsselbergi levéltárból származó kéziratot az egy generációval későbbi (1700 körüli) családtörténeti kutatás, levéltárrendezés Anna Benigna von Gera szerzőségével rögzítette. A családtörténeti kutatások adatait felhasználva a közreadók/szerzők szövegkritikai, paleográfiai vizsgálatainak köszönhető, hogy a kézirat immáron egyértelműen két főnemesi hölgy, Ester von Gera (született: von Stubenberg) és unokája, Maria Susanna Weiss von Weissenberg (született: von Gera) szerzőségéhez köthető.

Kik is voltak e naplók írói? Esther von Gera (cca. 1565–1611), a stájer elitcsaládok egyik meghatározójának, az evangélikus Stubenbergnek a tagjaként látta meg a napvilágot. Esther, Wolfgang (XIII.) von Stubenberg főkamrás és Susanna Pögl leánya 1583-ban ment feleségül az ugyancsak evangélikus Johann Christoph von Gerához (1560–1609). Mind a Stubenberg, mind a Gera a stájer rendiségben is nagyon fontos szerepet játszó, de ugyanakkor a kora újkori Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokrata családjai közé, azok elitjébe is tartozott. Míg a Stubengereket például szoros rokoni szálak kötötték a Zrínyi családhoz, így az idősebb nővér, Sophia von Stubenberg gr. Zrínyi György felesége volt,⁶ az

1563-ban az Udvari Kamara elnökévé és tükös tanácsossá kinevezett Erasmus von Gera (1520–1567) első felesége, Maria Magdalena, br. Christoph Thurzó leánya révén a Bethlenfalvi Thurzó családdal került rokonságba. Johann Christoph Gerát Karl testvérevel együtt 1589-ben II. Rudolf a „*Freiherrstand*”-ba emelte; az utód nélkül elhunyt fivér halálát követően a stájerországi javak (Arnfels, Oberwildon) az itt zálogbirtokkal rendelkező (Waxenberg, Freistadt im Land ob der Enns) Christoph kezébe összpontosultak. Stájerország katolizációja, a felekezeti küzdelmek miatt a protestáns Gera család stájer birtokairól a *Mühlviertel*ben fekvő eschelbergi uradalomba költözött. (A települést 1594-ben említik először új uradalmi központként, az erősség főépületének datálása pedig az 1598-as évre megy vissza). A férj társadalmi, rendi pozíciói e migráció, a Stájerországból Felső-Ausztriába költözés és a vagyoni veszteségek ellenére is stabilizálódtak; 1606-ban az „*obderennischen Herrenstand*” tagja, majd 1608-ban „*Verordneter*”-e lett. 1609-ben gutaütésben halt meg. Esther von Gera négy fiával, két leányával maradt egyedül. A gyermekek életútjának, házasságkötéseinek vizsgálata egyaránt kitűnő esettanulmányok lehetnek egy családon belül a felekezeti küzdelmek (itt például katolikus bajor, osztrák protestáns) hatásának vizsgálatához, a különböző típusú „alkalmazkodások” (konvertálás, lakóhely elhagyása, protestáns német fejedelemségbe költözés) révén a rokoni és patrónus-kliensi körök bővítésének elemzéséhez.

Ester von Gera 1597 júliusa és 1611 júliusa között vezetett emlékkönyvében és naplójában egyaránt megtalálhatók a korban gazdasági irodalom jelleggel is rendelkező, tradicionális „*Hausvater-Hausmutter*” irodalom elemei, naplószerkezetbe szerkesztve a születésekkel, házasságokkal, keresztelők-

⁶ A kérdéskörrel részletesebben: Pálffy Géza: *Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kap-*

csolatai. In: A Zrínyiek a magyar és horvát történelemben. Szerk.: Bene Sándor – Hausner Gábor, Budapest, 2007. 49–51.

kel kapcsolatos feljegyzések, valamint a főúri asszony és családja mindennapi életével kapcsolatos reflexiók, illetve döntően a férje halálát követően protestáns egyházi énekek, prédikációk. Mivel a terhesség, szülés és halál, miképpen a többi, úgy a nemes asszony életének is alapvető részét képezték, nem csoda, hogy a feljegyzések jelentős része az emberi élet nagy fordulóival kapcsolatban keletkezett. Ahogy az összegző kutatás megállapította, a keresztszülőket a legszorosabb rokonsági és baráti körből kértek fel, a keresztszülői státusz a megkeresztelendő gyermek nemétől függetlenül egyfajta szellemi rokonság megalapozását, ezzel a család (*familia*) kiterjesztését is jelentette. Esther von Gera naplójához hasonló felfogás jelenik meg a kortárs Carl von Harrach és Maria von Schrattenbach egykorú feljegyzéseiben is.⁷ Mindezek és az uralkodói család tagjaival, más főnemesekkel történt találkozások említései mögött a társadalmi kapcsolatháló elemzésének lehetősége húzódik meg. Köztörténeti eseményt ritkán említ a napló. Míg például férje lengyelországi útjára való utalásokat (1605–1606) a szűk családi kör legjelentősebb eseményeinek regisztrálása is indokolja, immáron az esemény súlyát jelzi, hogy az 1606-os évnél a hosszú török háborút és a stájer és alsó-ausztriai rendek számára az azt meghosszabbító, Bocskai vezette felkelést lezáró zsitvatoroki békének Esther von Gera naplójában külön is teret szentel („*ist der frid mit den ungern und tirkhen geschlossen worn.*” [130. old.]), miként a jólinformáltság révén a Habsburg uralkodóházon belüli hatalmi konfliktusokat (II. Rudolf, és Mátyás főherceg, a későbbi magyar trónon II. Mátyás) is megemlíti.

A korábban szerzőként feltételezett Anna Benigna von Pappenheim (†1678), az 1628-ban apja rendi tisztét elnyert („*obderennischer Herrenstadsverordneter*”) Erasmus II. von Gera (1588–1657) hitvese volt, és a napló második része valójában az ő le-

ánya, Ester von Gera unokája, Maria Susanna (1628–1663) munkája. Maria Susanna 1647. szeptember 10-én kezdődő naplójában a családi hagyományok és minden biznnyal írott emlékezet alapján tekinthetett vissza 1628. február 20-i (éjjeli 11 órás) születésére. De a napló – miképpen említetem – az 1651-ben elhunyt első férjével, Hans Christoph Weiss von Weissenberggel kötött házasságának esztendejében, 1647 őszén kezdődik, bejegyzései 1653. június 18-ával záródnak. (Második házasságát négy évvel naplója lezárulását követően kötötte.) Az ő naplójában a társadalmi érintkezések terei nemcsak a szövegek központjában állnak, hanem a szöveg döntően az életeciklus e típusú leírásával, ritualizálásával is jellemezhető. Esther von Geraval szemben a naplóban vallási vonulat nem jelenik meg, hitére, Istenhez való viszonyára „csupán” férje halálának alkalmából tér ki (1648. ápr. 3. 181–182. old.).

Érdemes a módszertani szempontból (is) mintaszerű forrásközlő kötet szerkezetével (is) megismerkedni. Martin Scheutz és Harald Tersch bevezetése alapos historiográfiát, családtörténetet követően a napló szövegének a szöveghagyományok tartalmi vizsgálatán alapuló analizisét adja. A szövegszerkezetenkénti vizsgálat bemutatja a naplószerű szerkezeti elemeket, születésekkel kapcsolatos feljegyzéseket, a nekrológ műfajától a családkronikáig történő szövegeket, utazással kapcsolatos feljegyzéseket (*itinerarium*), a gazdasággal, háztartásvezetéssel kapcsolatos szövegrészeket, miképpen Ester von Gera esetében a személyiség fontos részét képező konfesszionális oldalt, a naplóknban rögzített evangélikus vigasztaló, és templomi énekek bemutatását, elemzését is tartalmazza, s e kapcsán a szerzők kitértek a „*meditatio mortis*”, gyász- és vigaszt nyújtó egyházi prédikációk mindennapi életben betöltött jelentőségére is. (101–112. old.) Ezt követően a szövegek közlési elvek rögzítésére (115–116. old.), a közlésre kerülő szövegek rövid tartalmi összefoglalására kerül sor. (117–120. old.) A forrás

⁷ Bastl: *Tugend, Liebe, Ehre*, 500–502.

közzéadói mind Ester von Gera orvosságos, napló és prédikációs feljegyzéseit (122–143. old.), mind unokája, Maria Susanna Weiss von Weissenberg napló feljegyzéseit (180–186. old.) bőséges család- és köztörténeti kommentárokkal, a család vagyoni viszonyait ismertetve, a birtoknagyságokig lemenő településbeazonosításokkal látták el. (144–179., 187–200. old.) A szöveg kritikai közreadását követően a tartományi rendek lelkésze, Clemens Anomäus két, Hans

Christoph von Gera fölötti gyászbeszéde került publikálásra; az 1609. szeptember 12-én Linzben, és 20–21-én a család kastélykápolnájában, Eschlbergben elmondottak. (201–258.) A kötetet rövidítések feloldása és a kommentárokból felhasznált gazdag szakirodalom jegyzéke zárja.

DOMINKOVITS PÉTER